

УДК 378 (477.73)

Багмет М.О.

Становлення вищої освіти в Україні та на Миколаївщині

Перший вищий навчальний заклад в Україні був створений у 1580 р. в Острозі за ініціативою та на кошти волинського магната, князя Костянтина Острозького [1]. Тут в тримовному ліцеї, пізніше колегіумі, який згодом отримав назву Острозька академія, вищу освіту запроваджували такі відомі українські та зарубіжні вчені й представники духовенства, як Дем'ян Наливайко, Христофор Філалет, Герасим Смотрицький, священник Василь, Іван Лятос, Кирил Лукаріс, Діонісій Палеолог та багато інших. Про педагогічні здобутки Острозької академії свідчать такі імена її визначних вихованців, як гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, письменник-полеміст Мелетій Смотрицький та інші. На базі цього вищого навчального закладу була створена друкарня, де було видано у 1581 р. Іваном Федоровим славнозвісну "Острозьку біблію" [2]. Прикро, що після смерті князя Костянтина діяльність Острозької академії на початку XVII ст. була призупинена.

У той же час у Києві в ході злиття братської і лаврської шкіл почала діяти Києво-Братська або Києво-Могилянська колегія, яка у 1634 р. за ініціативою свого протектора митрополита Петра Могили була перетворена у Києво-Могилянську академію. Офіційно цей статус було затверджено у 1701 р.

Києво-Могилянська академія стала визначним культурно-освітнім центром європейського рівня. Вихованцями академії було багато визначних діячів науки і культури – філософ і письменник Г.С.Сковорода, філософ Ф.Прокопович, композитор М.Березовський, архітектор І.Григорович-Барський, медики Н.Максимович-Амбодик і Н.Згурський, історик та археограф Д.Бантиш-Каменський. Сюди посилали до навчання своїх кращих синів всі православні слов'янські й неслов'янські землі: серби, болгари, румуни, молдавани, поляки, греки і т.д. Завжди багато навчалося російських представників, серед яких був і славнозвісний вчений, засновник Московського університету М.В.Ломоносов. Взагалі щорічно більше 100 закордонних студентів здобували вищу освіту в даному навчальному закладі [3].

Така впливова роль Києво-Могилянської академії не могла влаштувати Російське самодержавство і

Московське духовенство. То ж і не дивно, що у 1817 р. Священний Синод прийняв рішення про її закриття. Нинішнє її відродження, після 175-річного небуття, вселило в душі "надію серед патріотично настроєних громадян України про створення вищих навчальних закладів нового типу" [4].

Та повернемося до висвітлення питання про відкриття інших вищих навчальних закладів в Україні у XVIII-XIX ст. У 1661 р. в Галичині, яка тоді входила до складу Речі Посполитої, був відкритий Львівський університет. Навчально-виховний процес здійснювався в ньому спочатку латинською мовою, а згодом – німецькою, польською та "руською", тобто українською [5]. Тут же у Львові у 1787 р. при університеті австрійський уряд спеціально для українських студентів заснував провізоричний, філософський і богословський інституту, так званий "Студіум Рутенум" [6].

На Буковині, яка також перебувала під владою Австрії, у 1875 р. в Чернівцях було засновано університет із трьох факультетів: філософського, богословського і правничого. Викладання тут здійснювалося німецькою та українською мовами [7].

Відкриття на терені Західної України цих вищих навчальних закладів, в умовах національних утисків, мало велике значення в культурному розвитку Галицької Русі, вихованні української інтелігенції та освіченого духовенства, з якого також вийшло чимало видатних учених і громадських діячів.

На лівобережній Україні, яка входила до складу Російської імперії, перший університет було засновано за ініціативою Василя Каразіна у 1805 р. в Харкові, де одним із перших ректорів працював відомий український поет П.П.Гулак-Артемовський, а викладання в різні часи здійснювали такі видатні вчені й педагоги, як професори Шад, І.І.Срезневський, А.І.Метлинський, М.І.Костомаров, Д.І.Багалій, Я.І.Щоголев, О.А.Потебня, Г.Х.Квітка, М.Х.Сумцов, А.С.Лебедев, Є.К.Редін, П.С. і О.Я.Єфименки та інші [8].

Саме в цей період, а точніше у 1817 р., в Одесі за прототипом Царського Села розпочав діяти Рішельєвський ліцей, а в Ніжині у 1820 р. на кошти канцлера Росії князя О.А.Безбородька і його брата І.А.Безбородька була відкрита гімназія вищих наук. Ці навчальні заклади займали проміжне місце між університетами й губернськими гімназіями й дали енциклопедичні знання багатьом своїм випускникам. Скажімо, у Ніжині навчалися такі вихованці, як М.В.Гоголь, Н.В.Кукольник, Є.П.Гребінка, Л.Л.Глібов, П.Г.Редькін, В.М.Забіла, А.М.Мокрицький, Я.П. де Бальмен та інші [9].

У 1834 р. в Києві на базі закритого на Волині Кременецького ліцею був створений університет святого Володимира. Велику частину його викладачів склали професори закритої Києво-Могилянської академії. Вони перенесли в стіни університету кращі традиції й досвід славнозвісної академії [10]. Все це дає підстави вважати Київський університет спадкоємцем Києво-Могилянської академії.

Київський університет спочатку діяв у складі одного факультету – філософського, а згодом були відкриті історико-філологічний, юридичний, медичний і фізико-математичний факультети. Першим ректором цього університету був М.О.Максимович – вчений-енциклопедист, відомий своїми працями з філософії, історії, археології, етнографії та ботаніки, які залишили глибокий слід у розвитку української науки.

Інші вчені й викладачі, створюючи ряд наукових шкіл і напрямів, також внесли значний вклад у розвиток вітчизняної та світової науки. Так, основоположником експериментальної фізики став М.П.Авенаріус, основ механіки – Г.К.Сулов, теорії чисел – Д.О.Граве, хімічної наукової школи – П.П.Алексєєв, М.А.Бутлеров та С.М.Реформатський, агрометеорології – П.І.Броунов, порівняльної ембріології – О.О.Ковалевський і О.М.Сєверцов, палеоботаніки – І.І.Шмальгаузен.

У Київському університеті працювали чи були його вихованцями Т.Г.Шевченко, М.П.Драгома-нов, М.В.Лисенко, С.А.Подолінський, М.І.Зібер, В.С.Іконников, Д.К.Заболотний, М.Д.Стражеско, О.Ю.Шмідт, М.П.Старицький та багато інших відомих вчених, громадських і державних діячів.

Університетським містом царський уряд планував зробити і Миколаїв. Справа ця розгорталася так. Після невдалої Кримської війни 18 березня 1856 р. у Парижі був підписаний мирний договір, за яким Росії заборонялося мати Чорноморський флот, а в Миколаєві – тримати військово-морську базу [11].

Тодішній головний командир Миколаївського порту і воєнний губернатор м.Миколаєва адмірал Борис Олександрович фон Глазенап висловив пропозицію про відкриття тут вищого навчального закладу на базі "обмертвілих" корпусів адміралтейства, різних майстерень, покинутих військових казарм та інших колишніх приміщень військово-морського призначення. Новостворюваний навчальний заклад міг би також використовувати книжковий фонд переbazованої до Миколаєва Севастопольської бібліотеки,

обсерваторію та приміщення морського шпиталю. "Матеріальна частина, необхідна для університету, – зазначав В.О. фон Глазенап, – вся готова і цей університет одержав би у Миколаєві навіть те, чим, як правило, наново відкриті університети облаштовуються з часом, – іноді через десять, двадцять років" [12].

Зваживши на доводи адмірала Глазенапа, Міністерство народної освіти створило комісію для вивчення реальної обстановки на місці та складання проекту Статуту і штатного розкладу новостворюваного університету. У 1862 р. з Миколаєва від членів урядової комісії до Санкт-Петербургу було направлено повідомлення, в якому зазначалося, що "цей край і місто Миколаїв дуже потребує вищого навчального закладу і Миколаївський університет зможе успішно продовжити традиції довготривалого існування інших університетів, які пишуться і багатством, і науковими досягненнями, і славою своїх викладачів, а також вихованців" [13].

У цьому ж 1862 р. за редакцією заступника попечителя Харківського навчального округу К.Фойгта був підготовлений проект статуту університету для Миколаєва. В цьому документі вже на перших сторінках відзначалось те, що оскільки університет у Миколаєві готував би кадри для всієї наново освоєної території колишніх козацьких вольностей і таврійського степу, то він повинен називатися Новоросійським. А у зв'язку з тим, що його хотів взяти під своє покровительство сам цар Олександр II, то його доцільно іменувати Імператорським [14].

Виходячи із насущних потреб, матеріальної бази та кадрового забезпечення в університеті передбачалося відкриття трьох факультетів: історико-філологічного з відділами слов'яно-російської, стародавньо-класичної й східної словесностей та історичної науки; фізико-математичного з відділами математичних, природничих наук, техніко-агрономічним (із вивченням комерційної справи); юридичного із спеціалізаціями з цивільного, адміністративного та міжнародного права.

На 38 кафедрах повинні були працювати близько 150 викладачів: професорів ординарних (зі ступенем доктора наук) і екстраординарних (без вченого ступеня), доцентів старших та молодших (зі ступенями кандидата наук чи магістра), приват-доцентів (що отримували заробітну плату із коштів, які вносять студенти за навчання), лекторів (дипломованих вчителів гімназій), практичних

викладачів (рекомендованих для проведення занять професорами) та учителів мистецтв (осіб, що мають здібність у таких справах). Крім цього, на загальноуніверситетській кафедрі богослужіння повинні бути спеціалісти для читання на всіх факультетах церковної історії, а на юридичному факультеті – церковного законодавства. Всі викладачі вважалися б державними службовцями, яким би присвоювалися відповідні ранги.

Кожний студент повинен був сплачувати за навчання щорічно по 40 рублів. Але нужденні студенти мали право на пільги. Від сплати за навчання звільнялися б також діти професорсько-викладацького складу університету та вчителів і вихователів, які працюють у системі Міністерства народної освіти. Окрім цього, студенти-відмінники могли розраховувати на отримання щорічної стипендії в розмірі 200 рублів із державної скарбниці. Але всі стипендіати після закінчення університету мусили відпрацьовувати за розподіленням стільки, скільки років отримували стипендію.

Так сталося, що в ході обговорення даного проекту одеські чиновники та міщани, а насамперед тодішній попечитель Одеського навчального округу М.І.Пірогов, зуміли переконати урядові кола про доцільність відкриття такого університету не в Миколаєві, а в Одесі, що й було зроблено у 1865 р. [15].

У Миколаєві ж були відкриті чоловіча гімназія з пансіоном для дітей південних слов'ян, жіноча гімназія з прогімназією, повітове та ремісниче училища і 15 шкіл грамотності.

Безумовно, це не могло влаштувати адмірала Б.О. фон Глазенапа. Тому він висунув нову ініціативу про створення у Миколаєві політехнічного інституту із такими шістьма відділами (факультетами): механіко-технічним, будівельно-інженерним, суднобудівним, хіміко-технічним, гірничо-заводським та сільськогосподарським.

Цей новий проект також отримав схвалення у всьому південному краю. Багато земських установ і міських зібрань Херсонської та інших губерній висловили готовність про фінансову підтримку майбутнього політехнічного вищого навчального закладу.

На жаль, у 1871 р. адмірала Глазенапа було призначено членом Адміралтейської ради і переведено з Миколаєва до Санкт-Петербурга. Після цього відразу ж ідея про відкриття вищого технічного навчального закладу була перехоплена "батьками" Харкова, і у 1872 р. було прийнято

рішення на "височайшому" рівні про відкриття технологічного інституту (нині політехнічний університет) у цьому місті. Розпочав він випускати кадри у 80-х роках XIX ст. [16].

А в Миколаєві питання про відкриття вищого навчального закладу було перенесено аж до 1902 р. Але і тоді така спроба, як і попередні, виявилась невдалою. Тільки через 10 років, коли у миколаївських гімназіях, неповних середніх і початкових школах через велику нестачу викладачів посилилась відмова дітям у навчанні, 18 червня 1913 р. виконуючий обов'язки Міністра освіти барон Таубе підписав наказ про відкриття Миколаївського учительського інституту [17]. Так розпочалася історія нинішнього Миколаївського державного педагогічного інституту, який у 1999 році здобув статус педагогічного університету.

Другий вищий навчальний заклад у Миколаєві був відкритий уже після Жовтневої революції у 1920 р. [18]. Мова йдеться про Український державний морський технічний університет. Тоді, у 20-х роках, він називався Миколаївським машинобудівним інститутом, який був створений на базі індустріального, згодом кораблебудівного технікумів. У травні 1930 р. машинобудівний інститут був реорганізований у Миколаївський кораблебудівний інститут, а університетський статус МКІ здобув у 1991 р. [19].

Якщо говорити про інші миколаївські вищі навчальні заклади, то нині їх тільки в обласному центрі нараховуються 21 [20]. Сюди відносяться всі навчальні заклади – від I до IV рівнів акредитації. Крім УДМТУ та МДПУ, до III і IV рівнів акредитації відносяться сільськогосподарська академія, філія Національного університету "Києво-Могилянська Академія", філія Київського державного університету культури і мистецтв, навчально-науковий центр Одеського державного університету ім. І.І.Мечнікова, Південна академія Міністерства промислової політики України, Південнослов'янський інститут Київського слов'янського університету, філія Українсько-фінського інституту менеджменту і бізнесу, Гуманітарно-технічний інститут Харківського центру гуманітарної і технічної освіти.

Серед 11 коледжів, технікумів і вищих училищ обласного центру назвемо лише найстаріші: технікум залізничного транспорту ім. академіка В.М.Образцова, історія якого розпочалася в 1894 р., коли було створено училище при Харківсько-Миколаївській залізниці. Вище медичне училище є найстарішим навчальним закладом на Півдні України

по підготовці медичних кадрів. Його родовід розпочинається у 1875 р., з відкриттям фельдшерської школи при військовому шпиталі. А державне вище музичне училище існує з 1900 р. [20].

Вищі навчальні заклади I та II рівнів акредитації існують нині й у інших містах Миколаївщини: Вознесенську, Первомайську, Новому Бузі, Южноукраїнську та в смт. Мигія. Викладачі, навчально-допоміжний персонал студенти всіх вищих навчальних закладів як Миколаївщини, так і всієї України, не дивлячись на складні матеріально-технічні і фінансово-економічні труднощі, намагаються не тільки зберегти, а й розвивати нові наукові й педагогічні напрями, щоб примножувати кращі здобутки нашої освітянської системи, яка формувалася сторіччями й визнана у всьому світі. "Це особливо важливо для держав, – зазначив Президент України Л.Кучма на урочистому засіданні з нагоди 80-річчя Дніпропетровського державного університету, – які переживають посттоталітарний період свого розвитку. Сьогодні... вища школа має давати людині не тільки знання, а й уміння жити, співіснувати, відчувати себе часткою загальної спільноти і реалізувати це відчуття у конкретних справах" [21].

Література

1. Огієнко І. Українська культура. – К.: Довіра, 1992. – С. 24.
2. Янько Л. Пам'яті першодрукаря // Урядовий кур'єр. – 1998. – 12 грудня.
3. Петров Н. Акты и документы. – К., 1904. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 272.
4. Клименко Л.П. Новий вуз: здобутки і перспективи // Наукові праці. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1998. – Т. 1. – С. 3.
5. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – К.: Глобус, 1991. – Т. II. – С. 299.
6. Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1883.
7. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. – К.: Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 381.
8. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Харків: Дельта, 1993. – С. 216–229.
9. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ, 1990. – С. 167, 500-524.
10. Київський державний університет ім. Т.Г.Шевченка. – К.: КГУ. 1967. – С. 9.
11. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К.: УСЭ, 1981. – С. 79-80.
12. Ге Г.Н. Исторический очерк столетнего существования г. Николаева при устье Ингула (1790-1890). – Николаев: Русская типо-литография, 1890. – С. 46.
13. Проект Устава и штата Императорского Новороссийского университета в городе Николаеве. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1862. – С. 7.
14. Ibid. – С. 1-2, 7-8.
15. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – С. 267.
16. Полонська-Василенко Н.Д. Вказ. праця. – С. 381.
17. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського державного педагогічного інституту. – Миколаїв: МДПІ, 1994. – Ч. 1. – С. 7-6.
18. Бугаско Б.А., Галь А.Ф., Костенко Н.М. Николаевский кораблестроительный. Очерк истории института – университета. – Николаев: УГМТУ, 1995. – С. 35-36.
19. Ibid. – С. 48-51, 206.
20. Нарижний О.І., Павлик І.С. Вищі навчальні заклади та професійно-технічні училища Миколаївщини: Довідник. – Миколаїв: Офсет, 1996. – С. 3-26.
21. Освіта на Миколаївщині у XIX-XX століттях (історичний нарис). – Миколаїв: УДМТУ, 1997. – С. 26, 30-31, 93, 117, 134.
22. Кучма Л.Д. Не допустити девальвації вищої освіти // Урядовий кур'єр. – 1998. – 8 грудня.